

УДК 378 (477)

Матюх С.А.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницького національного університету*

МЕТОДИКА ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті зазначені найбільш відомі вітчизняні рейтинги оцінки діяльності вищих навчальних закладів. Визначено основні принципи, на основі яких повинна будуватися методика оцінки діяльності вищих навчальних закладів. Автором зазначено основні етапи, що формують методика інтегральної оцінки ефективності діяльності освітнього закладу вищої школи.

Ключові слова: вищий навчальний заклад (ВНЗ), рейтинг, критерії, оцінка, ефективність, інтегральний показник.

Matyukh S.A. МЕТОДИКА ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦЕНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕЯТЕЛЬНОСТІ ВИЩЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕННЯ

В статье указаны наиболее известные отечественные рейтинги оценки деятельности высших учебных заведений. Определены основные принципы, на основе которых должна строиться методика оценки деятельности высших учебных заведений. Автором указаны основные этапы, в соответствии с которыми должна формироваться методика интегральной оценки эффективности деятельности образовательного учреждения высшей школы.

Ключевые слова: высшее учебное заведение (ВУЗ), рейтинг, критерии, оценка, эффективность, интегральный показатель.

Matyukh S.A. METHODOLOGY OF INTEGRAL EVALUATING THE PERFORMANCE OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

In the article specified the most famous national ratings by estimation of activity of higher education institutions. Been determined the basic principles from which should be based methodology of performance evaluation of higher education institutions. The author developed stages that formed methodology of integral estimation of efficiency of higher education institutions.

Keywords: higher education institution (HEI), the rating, criteria, evaluation, efficiency, integrated indicator.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку економіки України оцінці ефективності функціонування соціально-економічних систем приділяється все більше уваги. З врахуванням сьогодення жодна з існуючих моделей ранжирування проектів реформування ВНЗ не дала цілком прийнятних результатів. Отже, оцінка ефективності діяльності вищих навчальних закладів, виявлення чинників, що перешкоджають їх ефективному реформуванню і побудова якісної моделі реформування соціальної сфери, являється особливо актуальною. Відповідно до цього, оцінка ефективності діяльності ВНЗ залежить від стійкості функціональних зв'язків усередині системи і швидкості реакції окремих її структур на внутрішні імпульси і зовнішні дії. Тому дослідження методики оцінки ефективності діяльності вищих навчальних закладів являється нагальним за умов сучасних інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом методики оцінки ефективності діяльності вищих навчальних закладів та їхнім зв'язком з іншими економічними категоріями займаються такі українські та російські економісти, як Л.О. Волощук [1], І.М. Гріщенко [2], С.Р. Демидов [3], М.В. Загірняк [4] Н.В. Панкова [5]. В роботі Панкової Н.В. [5, с. 12] автор робить спробу розробки методики оцінки ефективності діяльності ВНЗ, обумовлених сучасними перетвореннями в системі вищої освіти. Демидов С.Р. [3, с. 245] до підходу визначення ефективності діяльності ВНЗ пропонує методика, яка базується на оцінці співвідношень таких показників, як фактичний об'єм інтелектуальної продукції і послуг, попит на інтелектуальну продукцію і послуги ВНЗ, фактичне і нормативне перевищення доходів над витратами, що залишається у розпорядженні ВНЗ, фактичні і нормативні повні витрати ресурсів на створення і реалізацію інтелектуальної продукції. І.М. Гріщенко [2, с. 91] та М.В. Загірняк [4] розглядають методика оцінки ефективності діяльності вищого

навчального закладу використовуючи загальні підходи, а от використання сучасного інноваційно-інтегрального підходу, який характеризував би оцінку ефективності усіх видів діяльності ВНЗ, у науковій літературі відсутнє.

Постановка завдання. Результати проведених теоретичних досліджень і аналізу сучасного стану і ефективності функціонування українських ВНЗ за окремими напрямками їх діяльності, а також відповідного зарубіжного досвіду показують необхідність розробки концептуальних основ підвищення ефективності діяльності вищого навчального закладу в сучасних умовах. Проте для розуміння ситуації потрібна наявність спеціального інструментарію, що дозволяє дати об'єктивну оцінку. У зв'язку з відсутністю єдиного підходу до оцінки показників ефективності діяльності ВНЗ, а також з метою методичного забезпечення проведення її інтегральної оцінки нами пропонується методика розрахунку відповідного інтегрального показника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рейтинги ВНЗ останніми роками стали одним з найбільш доступних інструментів оцінки їх діяльності для зовнішніх користувачів, що складаються за різними методиками. На сьогодні в Україні найбільш популярними можна вважати наступні рейтинги [1, с. 249]: «Софія Київська» (Український інститут соціальних досліджень і Кадрова академія України) – визначення найкращих ВНЗ з точки зору вступників і експертів; «Рейтинг ВУЗів» (журнал «Деньги») – оцінка випускників потенційними роботодавцями; «Рейтинг найкращих ВНЗ України» (журнал «Кореспондент») – визначення найкращих ВНЗ з точки зору роботодавців; «Топ 200 Україна» (кафедра ЮНЕСКО «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика»/газета «Дзеркало тижня») – оцінка діяльності університету за академічними показниками; «Рейтинг ВНЗ України «КОМПАС» (компанія «СистемКепітал Менедж-

мент»/Київський міжнародний інститут соціології) – визначення відповідності знань і навичок випускників вітчизняних ВНЗ запитах ринку праці [6]; «Рейтинг університетів України» (Міністерство освіти і науки України) – моніторинг якості освіти та результативності діяльності навчальних закладів і системи освіти в цілому; «Рейтинг оцінювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ III – IV рівня акредитації» [7].

Сучасне керівництво МОН України на даному етапі розвитку вищої школи ініціює абстрагування державних органів влади від участі в усіляких рейтингах щодо визначення ефективності діяльності ВНЗ, передаючи цю естафету ринковим механізмам, які формуються виключно кон'юнктурою ринку освітніх послуг.

На наш погляд, методика оцінки має відповідати визначенню сучасним аспектам ефективності діяльності ВНЗ. Побудова системи критеріїв оцінки повинна формуватися з дотриманням наступних принципів:

- система показників повинна якнайповніше охоплювати цілі і завдання діяльності вищого навчального закладу за чотирма аспектами: загальнонаціональному, ринковому, індивідуальному інвестиційному і господарському;
- система показників має бути такою, що реалізується, тобто статистично забезпеченою, або повинна допускати можливість організації систематичного збору необхідної інформації;
- показники, що включаються до складу оціночних критеріїв, мають бути репрезентативними, однозначними, порівняними.

Необхідно відмітити, що при розробці методики використовувалися як нові, запропоновані автором критерії оцінки, так і прийняті нині акредитаційні показники, у тому числі в якості бази для розрахунку того або іншого критерію. Проте у зв'язку з різноплановістю критеріїв оцінки різних аспектів діяльності вищого навчального закладу методика в основному оперує їх відносними значеннями і спирається на оціночні показники у формі балів і вагових коефіцієнтів.

З точки зору макроекономічної ефективності найбільш важливими показниками традиційно були названі показники, що характеризують економічну і соціальну ефективність ВНЗ, як джерела відтворення кваліфікованих кадрів з вищою професійною освітою, що відповідають за професійною і кваліфікаційною структурами та потребам національної економіки в цілому. При цьому обов'язковою умовою залишається ефективність використання на підготовку кадрів коштів, які виділяються з бюджету. Саме тому ключовими характеристиками за цим напрямом стали показники працевлаштування. При цьому необхідно відмітити, що, на наш погляд, в масштабах національної економіки проводити межі між працевлаштуванням в профільній галузі і працевлаштуванням за фахом недоцільно. Це обумовлено тим, що найчастіше працевлаштування здійснюється або за фахом, але не обов'язково в галузі, на якій спеціалізується ВНЗ (за наявності галузевої спеціалізації), або в профільній галузі на посади, досить близькі за необхідними знаннями та навичками до отриманої спеціальності. Саме тому ми вважаємо за можливе проводити оцінку відповідно до загального параметру працевлаштування за фахом в профільній галузі. Такий підхід не суперечить і питанню оцінки ефективності бюджетних вкладень, оскільки фінансування робиться саме за групами спеціальностей, а не за кожним найменуванням освітньої програми.

Аналогічний підхід має бути використаний і для оцінки ефективності діяльності аспірантури. Цільовими сферами працевлаштування випускників аспірантури є наука і освіта, і саме такого роду показники є в цьому напрямі визначальними, а не кількість захистів в певний термін. Це визначається тим, що, якщо випускник працевлаштований саме в цих сферах, то шанси захистити кандидатську дисертацію впродовж 5 років після закінчення аспірантури у нього дуже високі внаслідок наявності наукової бази і можливості продовжувати необхідні дослідження і впровадити їх результати.

На наш погляд, важливим параметром макроекономічної ефективності ВНЗ є виконання ним функції механізму державного регулювання, а саме участі в реалізації соціальних програм, результатом яких є зміна структури трудового потенціалу національної економіки (наприклад, здобуття вищої освіти і перепідготовки військовослужбовців, безробітних тощо).

Також значущими показниками макроекономічної ефективності вищого навчального закладу залишаються показники, що характеризують наукову складову його діяльності, оскільки наука ВНЗ з одного боку є однією з обов'язкових умов забезпечення якості підготовки фахівців з вищою професійною освітою, а з іншої – чинником підвищення конкурентоспроможності національної економіки. В даному випадку в якості початкового параметра ми вважаємо за доцільне використання діючого акредитаційного показника об'єму фінансування наукових досліджень на одиницю професорсько-викладацького складу. Крім того, вважаємо за доцільне включити в перелік параметрів оцінки ефективності наукової діяльності ВНЗ і показник, що характеризує міру впровадження наукових розробок в практичну діяльність, оскільки економічна ефективність може бути досягнута тільки в умовах реального використання результатів наукових досліджень у виробництві, управлінні, освіті тощо. Необхідно відмітити, що профіль, тип і галузева спеціалізація ВНЗ визначають або обмежують можливості його в науці, тому ваговий коефіцієнт оцінних параметрів цієї групи має бути нижчим, ніж вага параметрів працевлаштування.

Наступний напрямок оцінки – оцінка ринкової ефективності для регіонального ринку праці і конкретних роботодавців повинен бути більше диференційований за показниками, ніж попередній, і в основному спиратися на показники, що не підлягають моніторингу згідно з діючою методикою. На відміну від макроекономічної ефективності оцінку за даним напрямком не можна проводити одночасно за параметрами працевлаштування за фахом і в профільній галузі, оскільки регіональний ринок праці в цьому відношенні чутливіший до структурних диспропорцій попиту і пропозиції молодих фахівців з вищою освітою, ніж національна економіка в цілому. Крім того, необхідно відмітити, що доцільно розглядати працевлаштування не лише в регіоні безпосереднього розміщення ВНЗ, але і в регіонах, зв'язаних з ним територіально, оскільки така міграція в процесі пошуку роботи випускниками ВНЗ відзначається досить часто. Облік параметрів працевлаштування в регіонах постійного проживання іногородніх студентів, на наш погляд, в цілях справжнього дослідження недоцільний, оскільки переважна маса випускників у свої регіони не повертається.

Також, за експертними оцінками, в число оціночних критеріїв за цим напрямком в обов'язковому порядку мають бути включені параметри, що характеризують задоволеність продуктом функціонування ВНЗ – випускником – з боку конкретних працедав-

ців, а також показники їх реальної зацікавленості в співпраці з даним навчальним закладом. Серед них, на наш погляд, мають бути критерії оцінки масштабів цільової підготовки кадрів, зв'язки процесу теоретичного навчання і отримання практичних навичок у формі практик, стажувань, профільної тимчасової зайнятості, участі роботодавців в підготовці і реалізації освітніх програм, а також фінансової оцінки корисності нового фахівця для підприємства у вигляді рівня його заробітної плати.

Третій напрям – оцінка індивідуальної інвестиційної ефективності, хоча дане економічне поняття у деякій мірі пересікається із оцінкою інвестицій в людський капітал, але й має певні суттєві відмінності. Даний напрям оцінки повинен охоплювати усі стадії отримання індивідуумом вищої професійної освіти: абітурієнт-студент-випускник, і враховувати привабливість і внесок в цю освіту конкретного ВНЗ. Крім того, в частині витрат на здобуття освіти необхідно розглядати не індивідуальні витрати конкретного студента (випускника), а витрати усієї його сім'ї загалом її доходи, оскільки у більшості випадків в процесі фінансування освіти беруть участь батьки, чоловіки, дружини, а іноді і інші члени сім'ї, а не тільки сам студент. Саме тому в число критеріїв пропонується включити показники, що характеризують корисність отримуваних навичок і знань з точки зору перспективи працевлаштування і саму цю перспективу, міру фінансового навантаження на сім'ю студента в процесі отримання ним вищої освіти, ефективність фінансових вкладень в освіту даному ВНЗ відповідно до отриманого доходу в результаті працевлаштування, а також задоволеність випускників результатами свого навчання.

Оцінка мікроекономічної або господарської ефективності діяльності ВНЗ повинна базуватися не на об'ємних показниках доходу ВНЗ, а на співвідношенні об'ємів фінансування з бюджетних і позабюджетних джерел і від різних видів діяльності, які передбачені законодавством та статутом навчального закладу, динамікою доходності ВНЗ, а також його іміджевою складовою.

Така точка зору ґрунтується на тому, що загальні показники далеко не завжди пов'язані з успішністю менеджменту ВНЗ і якістю кадрів, що формуються, а також природною специфічністю освітньої послуги вищої освіти, що має характер змішаного (квазігромадського) блага. Тому ми вважаємо, що доходність і, відповідно, мікроекономічна ефективність ВНЗ повинні визначатися не об'ємами платних послуг вищої освіти, а можливістю менеджменту організувати діяльність так, щоб основними джерелами фінансування були засоби, отримані від інших видів діяльності. При цьому повністю абстрагуватися від значення позабюджетного приходу студентів не можна, оскільки це показник конкурентоспроможності ВНЗ у своїй освітній ніші. Тому динаміка доходу від освітньої діяльності, а також рейтингові показники ВНЗ як чинник залучення і росту контингенту студентів теж повинні знайти відображення в пропонованій методиці, проте з меншою вагою. На наш погляд, необхідно також оцінювати здатність ВНЗ до самовідтворення свого науково-педагогічного складу. Основним джерелом поповнення наукових і педагогічних кадрів вищого навчального закладу має бути ефективно діюча аспірантура, одним з основних завдань функціонування якої має бути підготовка молодих кандидатів наук для роботи у ВНЗ.

Загальний перелік критеріїв за усіма розглянутих напрямками, а також їх вагові коефіцієнти і бальні оцінки будуть досліджені нами у подальших наукових роботах.

Результуючий коефіцієнт інтегральної ефективності розраховується як сумарний бал (max 100) чотирьох коефіцієнтів за напрямками з урахуванням їх значущості: макроекономічна ефективність K_m (max 100, вага коефіцієнта 0,3), ринкова ефективність для роботодавця регіонального ринку праці K_p (max 100, вага коефіцієнта 0,4), мікроекономічна або господарська ефективність K_g (max 100, вага коефіцієнта 0,1), та індивідуальна інвестиційна ефективність для абітурієнта/студента/випускника K_i (max 100, вага коефіцієнта 0,2).

$$K_z = 0,3 K_m + 0,4 K_p + 0,2 K_g + 0,1 K_i \quad (1)$$

Вага коефіцієнтів і критеріальні оцінки також можуть бути отримані в результаті експертної оцінки (опитування ректорів або проректорів ВНЗ, фахівців в галузі проблем освіти з числа наукової громадськості).

На наш погляд, значно нижча вага коефіцієнта господарської ефективності пояснюється певною факторною залежністю господарської ефективності ВНЗ від успішності реалізації інших напрямків, а також специфічною природою освітньої діяльності в системі вищої професійної освіти. Кожен з коефіцієнтів є сумарним показником оцінки ефективності діяльності навчального закладу за декількома критеріями (критерії, що мають негативні бальні оцінки, вказують на зниження ефективності діяльності ВНЗ). Необхідно відмітити, що у разі, коли ВНЗ більшою мірою орієнтований на підготовку кадрів в області фундаментальних наук або на національну економіку в цілому, то значущість критеріїв макроекономічної і ринкової ефективності можна поміняти місцями. Проте це твердження справедливо лише для незначної кількості ВНЗ відповідного типу.

Ми вважаємо, що дана методика повинна реалізується в шість етапів:

1. Щорічний моніторинг показників, що є базою для розрахунку критеріїв (за даними на 31 грудня звітного року) відповідно до груп.

2. Розрахунок критеріальних показників за напрямками.

3. Бальна оцінка кожного критерію з обов'язковим врахуванням експертних оцінок.

4. Розрахунок коефіцієнтів ефективності (сума балів за кожним критерієм).

5. Розрахунок інтегрального показника ефективності діяльності ВНЗ згідно до вказаної формули з врахуванням вагових коефіцієнтів.

6. Інтерпретація результату та ухвалення рішення щодо удосконалення подільшої діяльності вищого навчального закладу.

Значення K_z , що знаходиться в інтервалі до 25 балів, говорить про вкрай несприятливу ситуацію у ВНЗ, діяльність його неефективна. Значення в інтервалі від 25 до 50 балів говорить про низьку інтегральну ефективність ВНЗ, від 50 до 75 балів ілюструє досить високу ефективність. Значення коефіцієнта вище 75 балів при високій оцінці якісних складових освітнього процесу дозволяє присвоїти ВНЗ статус високоєфективного, ведучого в сегменті навчального закладу.

Основною перевагою пропонованої методики являється те, що вона дає можливість розрахувати підсумковий результуючий показник. Практичне значення цієї методики, на наш погляд, посилюється нині в процесі реформування системи вищої освіти, а саме в процесі скорочення числа ВНЗ за рахунок їх об'єднання. Саме показник інтегральної ефективності ВНЗ може використовуватися одним з базових

критеріїв при виборі траєкторії об'єднання вищих навчальних закладів. У той же час методика не має на меті відміни оцінки якісного змісту освітньої послуги як такої. Критерій інтегральної ефективності у вищезгаданих цілях повинен використовуватися у поєднанні з якісними оцінками. Отримані результати можуть використовуватися, як вже було сказано вище, і для цілей державного регулювання вищої професійної освіти, а саме для цілей ранжування ВНЗ з подальшим ухваленням рішення. Зведені дані можуть бути представлені згідно з таблицею 1.

В той же час при ухваленні підсумкового управлінського рішення необхідно враховувати профільність навчального закладу і його територіальне розташування.

Таблиця 1

Шкала ранжування оцінки ефективності діяльності вищих навчальних закладів

№	Найменування ВНЗ	Значення коефіцієнтів, балів				
		K_m	K_p	K_c	K_x	K_n
1	Високоефективні провідні ВНЗ	-	-	-	-	більше 75
...	Ефективні ВНЗ	-	-	-	-	від 50 до 75
...	Низькоефективні ВНЗ	-	-	-	-	від 25 до 50
...	Неефективні ВНЗ	-	-	-	-	від 25 до 50
n						

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумки, автор вважає, що для отримання позитивних кінцевих результатів на початковому етапі необ-

хідно проводити пропоновану оцінку впродовж 2-3 років, оскільки частина включених в неї показників на сьогодні не фіксується в існуючих методиках моніторингу і даних статистичної звітності. Крім того, на наш погляд, для отримання достовірних даних потрібне налагодження ширшої взаємодії з роботодавцями. Проте, в якості апробації потрібно провести відповідне дослідження ряду ВНЗ, при цьому аналіз результатів дослідження дозволить виробити деякі практичні пропозиції із підвищення ефективності окремих напрямків діяльності ВНЗ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волощук Л.О. Методичні підходи до оцінки розвитку вищого навчального закладу / Л.О. Волощук, К.П. Ганева // Праці одеського політехнічного університету. – 2011. – № 3. – С. 248-253.
2. Грищенко І.М. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти : [монограф.] / І.М. Грищенко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 91 с.
3. Демидов С.Р. Теоретико-методологические основы и механизм обеспечения экономической безопасности высшего учебного заведения : дис. ... докт. экон. наук. – М., 2007. – 297 с.
4. Загірняк М.В. Ранжування у вищій освіті – національний досвід та перспективи розвитку / Загірняк М.В., Сергієчко С.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua
5. Панкова Н.В. Методологические основы формирования государственной политики в сфере образования : дис. ... докт. экон. наук. – СПб., 2009.
6. Проект «Топ-200 Україна» склав рейтинг ВНЗ-2011. Освіта та наука в Україні За матеріалами: Дзеркало тижня. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/news/58084.html?from=news_rss
7. Рейтинговий оцінювання вузів «Компас». Методика рейтингової оцінки вузів «Компас 2011» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yourcompass.org/>
8. Наказ МОНУ «Про апробацію системи рейтингової оцінювання діяльності вищих навчальних закладів у 2008/09 навчальному та 2009 календарному роках» від 24.12. 2009 № 1185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nuos.edu.ua>